

Recensions

Ferran GARCIA-OLIVER. *Els murs fràgils dels calls: Jueus i jueves dels Països Catalans*. Catarroja; Barcelona: Afers, 2019. 374 p.; 24 cm. ISBN 978-84-16260-75-1. (Recerca i Pensament; 93)

Llegir el llibre de Ferran Garcia-Oliver *Els murs fràgils dels calls. Jueus i jueves dels Països Catalans* és un autèntic plaer. 374 pàgines de bon llegir.

L'obra permet una aproximació a la vida quotidiana dels jueus i jueves que a l'edat mitjana vivien al costat dels cristians en les ciutats de la Corona catalanoaragonesa i ens dibuixa un retrat que s'aparta de l'estereotip amb què ens han acostumat a descriure les comunitats jueves. El mateix títol és prou explícit: els murs fràgils dels calls, tan fràgils que de vegades ni existien. L'estretor del call provocava l'acumulació de jueus en una mateixa casa, que se solia partir en petits habitacles. Els que podien, anaven a viure fora muralles o en carers habitats per cristians, malgrat les prohibicions reials. Per tant, un primer punt queda clar: no hi havia necessàriament una separació entre les cases de jueus i les de cristians, almenys al llarg del segle XIII i gran part del XIV, fins que la pesta tensà la situació i les relacions entre ambdues comunitats. Encara un altre punt: les normes reiterades de portar la rodella groga, el distintiu de la condició de jueu, que corrobora el fet que no es podien distingir físicament dels cristians.

El subtítol és clarament una declaració d'intencions per part de l'autor, en remarcar, d'una banda, la presència i la importància de la dona jueva no només en les relacions entre filla-pares, esposa-espòs, mare/germana/neboda de..., sinó com a subjecte per ella mateixa; d'altra banda, l'amplitud del marc geogràfic, Catalunya, el Rosselló, el País Valencià, el regne de Mallorques, prèns en el concepte actual dels Països Catalans, reforça la unitat i la

ció de les comunitats jueves que visqueren a les nostres terres i parlaven català, abans de l'expulsió definitiva.

El llibre s'estructura en un pròleg, vuit capítols, la relació de procedència dels textos i una àmplia bibliografia específica sobre el tema.

En el pròleg, l'autor es presenta i exposa la seva formació, els llibres que l'han influït i els seus interessos. Volem destacar dos aspectes d'aquesta introducció. D'una banda, el bagatge de Garcia-Oliver, catedràtic d'història medieval de la Universitat de València, que coneix molt bé la societat cristiana en la qual viu la societat jueva, les fonts per a estudiar les comunitats jueves i la metodologia. Ferran Garcia-Oliver, a més a més d'historiador, és escriptor, i ha creat obres que han rebut diversos premis; les pàgines d'aquest llibre traspuen literatura. D'altra banda, recalquem la seva visió crítica: és molt crític amb els estudis sobre el judaisme, amb les fonts i amb la percepció historiogràfica vers els jueus medievals. Com l'autor reflexiona, «Hem desterrat de la memòria col·lectiva els jueus [...] la radicalitat amb què els hebreus foren extirpats del relat de la història dels Països Catalans desconcerta, per la rapidesa, la profunditat i l'èxit de l'operació» (p. 18).

Pel que fa als vuit capítols, es podria adduir que el llibre és només una recopilació d'articles ja publicats entre els anys 1993 i 2013, amb la sola excepció d'un text («Comunitats convulses») confegit expressament per a aquesta publicació. Tanmateix, no és així. L'autor n'indica la procedència, però cadascun d'ells ha estat revisat i, de vegades, reescrit parcialment per tal de seguir el fil conductor que estructura tot el llibre: els jueus i jueves com a protagonistes. Podem seguir la vida dels jueus catalans que viuen a la ciutat, i que també es relacionen amb el camp, però no la dels grans homes, prestadors i magistrats protegits pel rei, sinó la dels petits mercaders, emprenedors, artesans, viticultors, pobres, marginats, orfes i desamparats. Tota una munió de gent que surten a la documentació arran de denúncies, judicis —amb tortura inclosa— i multes imposades per l'autoritat municipal corresponent. Els grans personatges queden a part, la majoria ja estudiats per altres autors.

El primer capítol, titulat «Mercaders, creditors i emprenedors» (p. 21-68), no es dedica a descriure el préstec i la usura, sinó que relaciona la població jueva amb la producció agrària, l'emprenedoria i la diversificació de negocis. Uns jueus i jueves que no eren aliens al dinamisme econòmic i social de l'edat mitjana. El següent text tracta el tema de les desigualtats internes («Oligarquies, desigualtat i misticisme: l'esquerda interna de les aljames», p. 69-110). Començant pels impostos, continua amb la lluita de poder i la importància de les famílies, i acaba amb el misticisme, la pobresa i l'igualitarisme. «Co-

munitats convulses» (p. 111-156) és l'únic capítol inèdit, i il·lustra un tema tan apassionant com les violències quotidianes i les transgressions, les baralles i els insults dins de les comunitats jueves. El quart capítol, «Observant famílies» (p. 157-192), analitza la família i el llinatge des del punt de vista de l'antropologia. Les dones jueves són les protagonistes absolutes a «Veus de dones» (p. 193-232). Es descriu el seu paper en l'àmbit familiar, ja que se les preparava des de ben petites per al matrimoni (que també podia ser un infern domèstic), però també en el món dels negocis o quan són vídues. El que és fonamental és que es descriu la seva doble discriminació, per raó de gènere i de confessionalitat (p. 194). El sisè text, la biografia d'Husua permet il·lustrar la realitat d'un jueu de Gandia que es convertí al cristianisme, una història com la d'altres coetanis que van viure en primera persona els assalts de 1391 («Història d'Husua», p. 233-272). El penúltim capítol, «Quan la justícia és venjança» (p. 273-314), està dedicat a l'acusació d'un jueu d'haver matat un nen cristià la vigília de Pasqua de 1380 a València. I «Convivències perilloses» (p. 315-358) tanca el llibre mostrant com, malgrat els intents de separar jueus i cristians, el contacte seguit hi era, i era perillós.

Com es pot observar, els temes tractats no són els típics i tòpics, i l'autor constantment desmunta estereotips. Escriu una història que no idealitza els jueus, ni en fa una història lacrimògena, i presenta la societat jueva com qualsevol societat humana, amb les seves tensions i contradiccions. Ofereix una visió de la vida quotidiana dels jueus, barrejats amb els cristians no tan sols en els carrers i les cases on vivien, sinó també en les relacions interpersonals, amb llaços d'amistat, d'amor i de sexe entre uns i altres. Les prohibicions continuades només fan que reflectir aquesta interacció. Jocs al carrer entre criatures cristianes i jueves, botigues de cristians on van a comprar jueus i a l'inrevés, jocs d'atzar, daus i cartes, prostíbuls, sense que ningú s'escandalitzi. Fins i tot, els mateixos clergues acudien a cases de jueus on es practicava el joc i que continuaven obertes en dies assenyalats del calendari cristià. El llibre és com un gran quadre on les pinzellades reflecteixen el dia a dia de la convivència entre jueus i cristians. Convivència pacífica d'entrada, que amaga prejudicis extrems i odis soterrats que afloren en greus episodis de violència, sobretot al voltant de les festes cristianes de Nadal i Setmana Santa.

Garcia-Oliver fa un *zoom* sobre alguns episodis, analitza els textos i els personatges, i els presenta en diversos enfocaments que mostren tal com ho viu cada personatge, com si es tractés d'una novella o de les seqüències d'una pel·lícula. Un exemple: el capítol «Quan la justícia és venjança» comença així

a la pàgina 273: «Aquell matí del 24 de març de 1380, vespra de Pasqua, al carrer de Fabra i els seus entorns l'enrenou feiner d'un barri menestral compassava, com tots els dies, el pols quotidià de la ciutat de València.» En tres línies l'autor ens ha situat en el marc temporal i espacial, una Pasqua a finals del segle XIV, quan encara hi ha rebrots de pesta, però abans dels atacs de 1391, en un barri menestral de València. Feia vent, que «feya caure pedres e troses de les teulades dels terrats e de les parets». A continuació situa uns quants personatges, que després intervindran com a testimonis en el judici, i ens diu que a la juevia, com que era el sàbat, ningú no hi treballava. Els cristians eren a l'església o passaven pel carrer, un nen petit jugava amb un gosset menant-lo amb una corda al coll. Una convivència pacífica, normal, com cada dia. Fins que una pedra cau sobre el cap del nen, en Periconet. I es desferma l'infern contra els jueus perquè el nen és cristià. Hi ha presó i un judici immediat contra els dos jueus que suposadament han tirat la pedra, un judici amb tortures incloses, que acaba amb la mort d'un d'ells. Salamó Aroti, un sastre, és condemnat a mort sense cap prova fefaent, però abans li tallen la mà dreta i és penjat pels peus i apedregat fins a morir, una mort molt dolorosa, que s'allarga tot un migdia. Amb tot, des d'una perspectiva actual, el que sobta més és la insensibilitat, fins i tot crueltat, dels transeünts davant el dubte de si el nen ferit «era un juhetó». Fins que no es va comprovar que era cristià, ningú no va socórrer el petit. Si era jueu, no passava res; si era cristià, tothom cridava clamant justícia.

L'autor dedica unes pàgines a explicitar la procedència dels textos, ja que, com hem esmentat, la majoria havien estat publicats com a articles en diversos llocs. Ultra la serietat científica que això denota per part de l'autor, també en possibilita la cerca exacta si algú hi està interessat.

La bibliografia, a més de publicacions amb la recerca recent, conté clàssics que molts autors actuals han apartat de les seves biblioteques. Tanmateix, es troba a faltar la citació d'un autor cabdal per a comprendre la història dels jueus a Catalunya com David Romano. Catedràtic de la Universitat de Barcelona, el doctor Romano va ser professor de l'única assignatura sobre història dels jueus que s'impartia a les dècades de 1970 i 1980 en aquella universitat, i formà diverses generacions d'alumnes en l'especialitat. Degut a la seva tasca docent, de recerca i de divulgació, no creiem que es pugui incloure en «les macilentes minories acadèmiques» esmentades per l'autor a l'inici del seu pròleg, concepte segurament aplicable a membres de moltes altres universitats i centres de recerca. El punt d'ironia de la narrativa de l'autor també es fa present aquí.

Quant a l'editorial Afers, valenciana, té una llarga i bona trajectòria amb publicacions sobre temes molt diversos, sempre amb especial atenció a les terres dels Països Catalans. Publicat el 2019, aquest és el volum 93 de la col·lecció «Recerca i Pensament».

L'edició del llibre és també molt encertada. El suggeridor títol i l'esplèndid retaule *El pas del mar Roig* de Jaume Huguet, del segle xv, que conformen el disseny de la portada, ens conviden a una lectura àgil mercès a un text narratiu clar, gairebé literari. A banda del text, s'inclou un plànol de la jueria de València (p. 280) i dues taules (p. 286-288), tot al mateix capítol, que ens ajuden a posar-nos en context. Els documents que s'aporten estan molt ben triats. Pel que fa a les notes, es fan servir no només per a citar, sinó també per a explicar i ampliar sense que el text principal perdi el fil del relat.

En resum, malgrat que l'autor se'ns presenta com un historiador no expert en jueus («ni era ni soc cap especialista en jueus», p. 12 del pròleg), aquest llibre suposa una aportació sòlida i necessària a la historiografia sobre el judaisme als Països Catalans. Per acabar amb unes paraules de Garcia-Oliver: «Conèixer i saber dels altres és conèixer i saber una mica de nosaltres mateixos. I més si aquests altres ens concerneixen més del que en un principi estaríem disposats a acceptar» (p. 19).

IMMA OLLICH I CASTANYER
Universitat de Barcelona
imma.ollich@ub.edu

IRENE LLOP I JORDANA
Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya
irene.llop@uvic.cat

Xavier PONS CASACUBERTA. *La societat jueva conversa a la Barcelona baix-medieval, 1391-1440.* Barcelona: Fundació Noguera, 2021. 415 p.; 23,5 cm. ISBN 978-84-1303-231-3. (Estudis; 83)

Xavier Pons Casacuberta ens ofereix una primera síntesi sobre la minoria religiosa jueva i la recent societat conversa barceloneses entre els anys 1391, any de la quasi destrucció del call de Barcelona, i 1440, el darrer any en què, segons l'autor, apareix l'adjectiu *conversus* als documents, és a dir, un total de cinquanta anys. Es tracta de la publicació quasi fil per randa de la seva tesi doctoral, llegida a la Universitat de Barcelona (2015), amb la diferència fona-